

Zdravstveni odgoj na raskrižju politike moralnosti i politike identiteta

Janko Bekić

Spor zbog uvođenja zdravstvenog odgoja u hrvatske škole, koji je domaću javnost zaokupljao tijekom cijele 2012. i prve polovice 2013. godine, istodobno se može smjestiti u domenu politike moralnosti i politike identiteta

Spor zbog uvođenja zdravstvenog odgoja u hrvatske škole, koji je domaću javnost zaokupljao tijekom cijele 2012. i prve polovice 2013. godine, istodobno se može smjestiti u domenu politike moralnosti i politike identiteta. Pojam politike (*politics*) u ovom tekstu ima prednost u odnosu prema pojmu konkretnih politika (*policy*) s obzirom na to da dijelim stav Hendrika Wagenaara i Sietske Altink da je u slučaju dubokoga i nepomirljivog sukoba dviju suprotstavljenih strana u kojemu je izgubljena svaka mogućnost zajedničkog iznalaženja (kompromisnog) rješenja svrsishodnije govoriti o politici nego o politikama (Wagenaar i Altink, 2012: 282). To, naravno, ne znači da neće biti govora i o politikama. Naime, prvo i ponovno uvođenje nakon odluke Ustavnog suda da ukine zdravstveni odgoj zbog proceduralnog propusta u usvajanju spornog predmeta u hrvatske škole konkretna je politika Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta i Vlade Republike Hrvatske.¹

Što se tiče dvojnog karaktera spora o zdravstvenom odgoju, moguće ga je objasniti na sljedeći način: on pripada domeni politike moralnosti zato što ga je zagovarateljska koalicija (*advocacy coalition*) Katoličke crkve, Hrvatske demokratske zajednice i udruge Glas roditelja za djecu definirala u moralističkim terminima.² On se, pak istodobno ubraja u domenu politike identiteta jer je udruga GROZD, kao pokretač spora, nastupila u maniri novoga društvenog pokreta (*new social movement*) koji se bori za prava religioznih – ponajprije katoličkih – roditelja da odgajaju djecu prema vlastitome svjetonazorskom nahođenju i bez "upletanja" države.

Janko Bekić, znanstveni novak u Institutu za razvoj i međunarodne odnose te polaznik doktorskog studija "Komparativne politika" na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. E-pošta: janko@irmo.hr

Zdravstveni odgoj kao tema politike moralnosti

Najvažnije obilježje politike moralnosti jest to da se sporovi vode o temeljnim načelima i moralnim vrijednostima, a ne o ekonomskim interesima. Njezina su obilježja i teškoće u postizanja kompromisa, tehnička jednostavnost problematike i izravna uključenost javnosti u polemiku (Mooney i Schuldt, 2008:201-202). Također, od samog sadržaja mnogo je važnije kako politički akteri uokviruju temu (Mooney i Schuldt, 2006, nav. u: Mucciaroni, 2011: 188). Popis tema koje se mogu svrstati

Od neradne nedjelje, koja bi ponajprije išla na štetu trgovačkih lanaca, Kaptol je odustao te je u sporu o zdravstvenom odgoju čak koristio usluge Konzuma s čijom je upravom dogovorio da se leci protiv novoga školskog predmeta dijele na blagajnama svaki dan, uključujući i nedjelju

u kategoriju politike moralnosti uključuje homoseksualnost odnosno prava homoseksualnih osoba, pobačaj, alkohol i droge, kockanje, eutanaziju, smrtnu kaznu, javno financiranje umjetnosti, pornografiju, spolni odgoj, školsku molitvu, vjeronauk, neradnu nedjelju, prava životinja, razvod braka, ženska prava, prava etničkih i rasnih manjina te posjedovanje oružja (Mucciaroni, 2011:188). Christoph Knill navedene teme dijeli na očite i pritajene politike moralnosti. Očite su one u kojima vrijednosti i vjerovanja zauzimaju središnje mjesto, dok su materijalni dobici i gubici manje važni. To su pitanja "života i smrti" ("*life and death*" issues), poput pobačaja, eutanazije, umjetne oplodnje, istraživanja matičnih stanica i smrtno kazne, kao i pitanja vezana uz obitelj, spolnost i vjerski odgoj. Nasuprot tome, u pritajenim politikama moralnosti dominantnu ulogu imaju teme koje se bave ekonomskim promišljanjima, ali i ona, ovisno o potrebi, mogu biti vrijednosno uokvirena. Knill kao primjere navodi kockanje, pornografiju, posjedovanje oružja i konzumaciju droga (Knill, 2013:312-313).

Imajući u vidu popis tema koje navodi Mucciaroni i vodeći računa o Knillovoj klasifikaciji, mogu se nabrojati sporovi koji su se pojavili u Hrvatskoj od političkih promjena 2000. godine do danas, a koji se ubrajaju u domenu politike moralnosti. Što se očitih politika moralnosti tiče, najoštrij su bili sukobi o medicinski potpomognutoj oplodnji, istospolnim zajednicama, umjetničkim plakatima (koji su potencijalno uvredljivi za vjernike) i zdravstvenome odnosno spolnom odgoju.³ Od pritajenih politika moralnosti može se izdvojiti samo pokušaj Katoličke

crkve da se izbori za zabranu rada nedjeljom.⁴ Odatle proizlazi da se Katolička crkva sa svojim saveznicima među političkim strankama i nevladinim udrugama znatno više posvetila očitim politikama moralnosti kojima se ne dovode u pitanje ničiji financijski interesi i u kojima je meta napada – osim u slučaju kontroverznog plakata za predstavu "Fine mrtve djevojke" zagrebačkog kazališta Gavella – bila isključivo vlada lijevog centra. Od neradne nedjelje, koja bi ponajprije išla na štetu trgovačkih lanaca, Kaptol je odustao te je u sporu o zdravstvenom odgoju čak koristio usluge Konzuma s čijom je upravom dogovorio da se leci protiv novoga školskog predmeta dijele na blagajnama prodavaonica toga trgovačkog lanca svaki dan, uključujući i nedjelju.

Spor o zdravstvenom odgoju isticao se svojom dugotrajnošću, žestokom retorikom i dubokim podjelama koje je izazvao u društvu. Politička trakavica počela je još 2006. godine raspisivanjem prvotnog natječaja za izradu programa u vrijeme mandata premijera Ive Sanadera i ministra znanosti, obrazovanja i sporta Dragana Primorca (HDZ). U finalnu fazu ušla je početkom 2012., kada je resorni ministar Željko Jovanović (SDP) najavio konačno uvođenje zdravstvenog odgoja u osnovne i srednje škole. Frustrirani što je njihov eksperimentalni program iz 2007. godine u konačnici odbačen, članovi udruge GROZD pokrenuli su žestoku medijsku kampanju protiv uvođenja "liberalnoga" zdravstvenog odgoja u škole. Tvrdeći da je četvrti modul njegova kurikula, nazvan "Spolna/rodna ravnopravnost i spolno odgovorno ponašanje", prožet "rodnom ideologijom" i da promiče seksualnu permisivnost kod djece i mladih, zahtijevali su razdvajanje nastave i uvođenje dvaju zasebnih programa zdravstvenog odgoja: jednoga za školarce iz vjerničkih obitelji i drugoga za školarce čiji su roditelji agnostici ili ateisti. U početku je udruga djelovala zasebno, kao svojevrsna avangarda konzervativnog pokreta. No od početka školske godine 2012./2013. Spor se preselio s političke margine u sferu visoke politike.

Izravniji angažman crkve ponajviše se osjetio u zaoštavanju retorike. Glavni urednik *Glasa koncila*, službenog glasila Katoličke crkve, Ivan Miklenić optužio je vlast da nameće "ideologizirana uvjerenja manjine, a ta uvjerenja najčešće su spoj bivše komunističke svijesti, koja ne posustaje, i ideologije suvremene kulturne revolucije".⁵ Kardinal Josip Bozanić u novogodišnjoj je

GROZD-u se otvoreno pridružuje Katolička crkva, a zatim i HDZ, čime je stvorena široka zagovarateljaska koalicija protiv "Jovanovićeve" zdravstvenog odgoja

propovijedi u zagrebačkoj prvostolnici izjavio da je zbog zdravstvenog odgoja "na ispitu demokratičnost hrvatskog društva" te "konačno i mir u našoj Domovini".⁶ Nekoliko dana kasnije pomoćni zagrebački biskup Valentin Pozaić optužio je vladu Zorana Milanovića za liberalni fašizam te izjavio da su "Hrvat-

skoj potrebne nova Oluja i lustracija".⁷ U intervjuu za *Slobodnu Dalmaciju* teolog Adalbert Rebić ustvrdio je da se "Hrvatsku pokušava uklopiti u globalnu urotu pедера, homoseksualaca, lezbi i drugih osoba devijantnog seksualnog ponašanja koji svoje nazore pokušavaju nametnuti svima" te da "nam sada i razni Štulhoferi, pederi i lezbe hoće nametnuti svoj manjinski seksualni moral koji će upropastiti društvo".⁸ Čelnici glavne opozicijske stranke također su se isticali žestokim javnim nastupima. Tako je, primjerice, predsjednik HDZ-ova Odbora za zdravstvo Ante Čorušić kazao da je "zdravstveni odgoj u ovakvom obliku nametanje volje i jednoulja", dodavši kako je "na vlasti u ovom

U sporu o zdravstvenom odgoju riječ je o hibridnoj konstelaciji u kojoj je jedna strana koristila moralizirajuću retoriku, dok joj se druga strana suprotstavljala racionalnim i svrhovitim argumentima

trenutku jedna agresivna skupina koja terorizira većinski narod". Istom je prigodom Čorušić uvođenje takva zdravstvenog odgoja nazvao "diktaturom duhovnog proletarijata".⁹

Dok je diskurs zagovarateljske koalicije GROZD-a, Katoličke crkve i HDZ-a¹⁰ bio moralistički uokviren, inzistirajući na argumentu kako obrađivanje tema poput masturbacije, pornografije, homoseksualnosti i kontracepcije u školskoj nastavi predstavlja protuustavno zadiranje države u domenu roditeljskog odgoja,¹¹ ali i negaciju kršćanskog morala većinski katoličkog puka, diskurs Vlade, resornog ministarstva, Agencije za odgoj i obrazovanje te znanstvenika koji su stali u obranu zdravstvenog odgoja bio je racionalno-instrumentalan, naglašavajući koristi poput razvijanja tolerancije prema seksualnim manjinama, smanjivanje broja maloljetničkih trudnoća, a time i broja pobačaja, povećavanje svijesti o spolnim bolestima i sl. Ta je strana, također, neumorno isticala pravo djeteta na obrazovanje koje nadilazi pravo roditelja da svoje dijete odgaja prema vlastitim svjetonazorskim obrascima. Ukratko, u sporu o zdravstvenom odgoju riječ je o hibridnoj konstelaciji u kojoj je jedna strana koristila moralizirajuću retoriku, dok joj se druga strana suprotstavljala racionalnim i svrhovitim argumentima (usp. Knill, 2013:311).

Duboka podijeljenost hrvatske javnosti o zdravstvenom odgoju izražavala se i u brojnim anketama koje je svaka strana tumačila u svoju korist, u vidljivu svrstavanju dvaju najčitanijih dnevnih listova *pro* i *contra* njegova kurikula, te na okruglim stolovima i tribinama diljem zemlje, koje su često bile praćene burnim raspravama na rubu fizičkog incidenta. Polemika o zdravstvenom odgoju dosegla je vrhunac za vrijeme posjeta kontroverzne američke autorice Judith Reisman, koju je u Zagreb dovela GROZD-ova partnerska udruga Vigilare. Reisman je, više pojavom i nastupom nego sadržajem svojih predavanja

u kojima je upozoravala na opasnosti spolnog odgoja utemeljenog na seksologiji, političku atmosferu u Hrvatskoj dovela do usijanja, a njezino sučeljavanje sa sociologom Aleksandrom Štulhoferom na Filozofskom fakultetu u Zagrebu u posljednji je čas, zbog masovne navale studenata i ostalih znatiželjnika, moralo biti otkazano zbog sigurnosnih razloga. Sve u svemu, može se reći da je zdravstveni odgoj prva tema iz domene politike moralnosti koja je duboko polarizirala domaću javnost i dospjela na sam vrh ljestvice političkih tema u Hrvatskoj.

Pritom je važno naglasiti kako akteri laičko-klerikalne koalicije nisu na zdravstveni odgoj gledali kao na izdvojen slučaj nego su ga promatrali kao dio šire problematike za koju se od božićne poruke pape Benedikta XVI. 2009. godine sve češće koristi izraz moralna kriza. Naime, u svojem tadašnjem obraćanju "Urbi et orbi" poglavar Katoličke crkve je istaknuo kako "moralna kriza, više od financijske, ranjava čovječanstvo".¹² U svome osmogodišnjem pontifikatu Benedikt XVI. s posebnom se oštrinom izjašnjavao protiv očitih politika moralnosti, kao što su legalizacija pobačaja, eutanazija, homoseksualni brakovi, umjetna oplodnja i posvajanja djece od strane istospolnih parova. Također je kritizirao uvođenje obveznoga spolnog, pa čak i građanskog odgoja u škole, tvrdeći da se time narušavaju vjerske slobode.¹³ Stoga ne čudi što je koalicija Katoličke crkve, HDZ-a i s njima usko povezanih udruga i inicijativa GROZD, Vigilare, U ime obitelji, I ja sam bio embrij i drugih, osim protiv zdravstvenog odgoja, vodila i kampanju protiv Zakona o medicinski potpomognutoj oplodnji, Zakona o istospolnim zajednicama te plakata za kazališnu predstavu "Fine mrtve djevojke" s prikazom dviju zagrmljenih bogorodica.¹⁴ U svim navedenim slučajevima tvrdili su da agresivna manjina napada i vrijeđa vjerske osjećaje i uvjerenja hrvatske katoličke većine, zbog čega se ti sporovi bez zadržke mogu svrstati u sferu politike moralnosti. Dodajmo još da će biti vrlo zanimljivo promatrati kako će – i hoće li uopće – spomenuta koalicija reagirati na propovijed pape Franje koji je upozorio da kršćani koji gube vjeru i odlučuju se za ideologiju postaju "rigidni, moralisti, etičari, ali bez dobrote".¹⁵ Nije isključeno da očita promjena kursa novog povelara Katoličke crkve izazove krizu u konzervativnom taboru.

Zdravstveni odgoj i politika identiteta

Polemika o uvođenju zdravstvenog odgoja u hrvatske škole, osim moralne, ima i značajnu identitetsku komponentu, zbog čega se može smjestiti i u sferu politike identiteta.¹⁶ Naime, GROZD je od početka spora zauzeo gard novoga društvenog pokreta koji se zauzima za prava navodno ugnjetavane katoličke većine u Hrvatskoj.¹⁷ U nastojanju da sačuva djecu od "hiperseksualizacije" i izloženosti "rodnoj ideologiji", GROZD je uporno predlagao i zahtijevao razdvajanje predmeta zdravstvenog odgoja na vjerničku i nevjerničku inačicu prema prokušanom načelu "odvojeni, ali jednaki" (*separate but equal*). Time se potpuno uklopio u model koji je još davne 1990. godine predlagala američka politologinja i poznata feministica Iris Marion Young. U svojoj knjizi *Pravda i politika različitosti* Youngova odbacuje liberalni ideal društva integriranog na osnovi univerzalnih vrijednosti kao prikiveni konstrukt bijeloga, kršćanskog

i heteroseksualnog muškarca te, umjesto njega, skicira model u kojemu nisu emancipirani pojedinci nego kolektivi – crnci, američki Indijanci, Latinosi, Židovi, gayevi i lezbijke te, dakako, žene. Svi oni žive unutar svojih "društveno i kulturno diferenciranih grupa koje se međusobno poštuju i potvrđuju u svojoj različitosti" (Young, 1990:163). Da bi takva "grupna autonomija" mogla funkcionirati, znanstvenica podcrtava da je potrebno izgraditi "separatne organizacije koje isključuju ostale" (167). Zagovarajući postmodernu strategiju "stvarnog" oslobođenja ugnjetavanih zajednica, Youngova konzistentno koristi termine poput odvojenosti, zasebnosti, samouprave, specifičnosti, samoodređenja, samoorganizacije, diferencijacije, auto-

U nastojanju da sačuva djecu od izloženosti "rodnoj ideologiji", GROZD je uporno predlagao i zahtijevao razdvajanje predmeta zdravstvenog odgoja na vjerničku i nevjerničku inačicu prema prokušanom načelu "odvojeni, ali jednaki"

mije i drugih, čime dolazi do zaključka da proces donošenja konkretnih politika u državi naprosto mora uključivati grupnu zastupljenost i u konačnici dovesti do priželjkivanog modela "radikalnoga demokratskog pluralizma" (158-168).

Svjesni ili nesvjesni argumenata Youngove, aktivisti GROZD-a također su baratali pojmovima "pluralizma" i "poštivanja različitosti", optužujući Vladu za nametanje "ideološkog jednodimenzionalnosti". Kao što je američka znanstvenica afirmirala pokrete *Black Power*, *Gay Power* i *Girl Power*, tako su i laici iz hrvatskih katoličkih udruga postali zastupnici svojevrsnog pokreta *Catholic Power* koji brani partikularne interese jedne identitetske skupine zasnovane na katoličanstvu. Da apsurd bude još veći, GROZD je svojim inzistiranjem na uvođenju odvojenih programa zdravstvenog odgoja za djecu vjernika i djecu nevjernika postao idejni srodnik Samostalne demokratske srpske stranke (SDSS) koja uporno ostaje pri stavu da je razdvajanje hrvatskih i srpskih razreda u Podunavlju dobra stvar jer sprječava asimilaciju srpskih školaraca u dominantnu hrvatsku kulturu i dugoročno štiti manjinski srpski identitet. Umjesto etničke segregacije škola kakva još postoji u istočnoj Slavoniji i prevladane rasne segregacije kakva je do sredine šezdesetih godina 20. stoljeća postojala na jugu Sjedinjenih Američkih Država, GROZD zagovara segregaciju religioznih osoba i agnostika/ateista. Time se otvara prostor udrugama koje bi na ideološkim zasadama mogle tražiti segregiranje nastave povijesti, kako djeci iz obitelji s ustaškom ili domobranskom tradicijom ne bi bile "nametane" njima strane vrijednosti antifašizma i narodnooslobodilačke borbe. I oni bi se, dakako, mogli pozvati na vrijednosni pluralizam i poštivanje različitosti te se suprotstaviti svjetonazorskom jednodimenzionalnom političke garniture na vlasti (v. Bekić, 2012:7).

Moguće je povući još jednu usporednicu. GROZD-ovo zagovaranje razdvajanja školske nastave prema dihotomiji religiozno-areligiozno podsjeća na neuspjele pokušaje Islamske zajednice u Njemačkoj da se izbori za tjelesni odgoj u kojemu bi muslimanski dječaci bili odvojeni od muslimanskih djevojčica, s obzirom na to da je njihovo zajedničko vježbanje u sportskoj odjeći *haram*, odnosno zabranjeno.¹⁸ Posebno je problematično sudjelovanje djevojčica islamske vjeroispovijesti na obveznome školskom treningu plivanja, jer se one ne smiju pokazivati u kupaćem kostimu niti biti izložene pogledu na svoje vršnjake u kupaćim gaćama.¹⁹ Youngova i drugi dobronamjerni segregacionisti poput Charlesa Taylora, Willa Kymlicke i Bhikhu Parekha pozdravili bi razdvajanje muslimanske djece na satu tjelesnog odgoja te oslobađanje djevojčica islamske vjeroispovijesti od treninga plivanja, uz obrazloženje da zaštita specifičnoga kulturnog identiteta muslimanskih imigranata nadilazi pravo djeteta na fizički razvoj i potrebu države da integrira useljenike. Prema jednakome načelu, ti bi politički teoretičari pozdravili nastojanja katoličkih udruga u Hrvatskoj da djeci prakticirajućih vjernika osiguraju zaseban spolni odgoj koji je u suglasju s vrijednostima njihovih obitelji. Štoviše, izgledno je da bi poduprli ne samo poseban religiozni nego i poseban katolički, pravoslavni, islamski i židovski spolni odgoj, kako se nijedna grupacija u društvu ne bi osjetila podređenome u odnosu prema drugim skupinama.

Jasno je da takva fetišizacija različitosti može odvesti samo u fragmentaciju školskog sustava, a onda i cijelog društva. Youngova u emancipaciji identitetskih skupina vidi jamstvo očuvanja grupne solidarnosti nasuprot galopirajućem individualizmu liberalnog društva. Pritom zanemaruje da je riječ o partikularnoj solidarnosti koja se proteže isključivo na pripadnike vlastite zajednice i koja je indiferentna prema potrebama drugih skupina ili im je čak izravno suprotstavljena. Osim toga, derogacija individualnih i socijalnih prava u korist kolektivnih pretvara pojedinca u zatočenika skupine u kojoj je rođen, dok državu čini nemoćnom nasuprot ovlastima društvenih frakcija (Ramet, 2001:19-26). Na taj način politika identiteta postaje grobarom konkretnih politika kojima je cilj izgraditi društvo u kojemu su podjele i različitosti nadvladane tako što su "delegirane" iz javne sfere u sferu privatnosti.

Zaključak: tradicionalna hrvatska zaokupljenost neekonomskim temama

Dugotrajan, žestok i polarizirajući spor o zdravstvenom odgoju još je jednom pokazao da se politički zainteresirani dio javnosti u Hrvatskoj fokusira na nematerijalna pitanja. To se može tumačiti faktičnim nerazlikovanjem gospodarskih programa liberala, socijaldemokrata i demokršćana, zbog čega se politički sukob ljevice i desnice odvija na drugim poljima, ali i tradicionalnom zaokupljenošću Hrvata temama etničke, nacionalne, vjerske i jezične opstojnosti, koja u prethodna dva stoljeća nije ostavila mnogo prostora za promišljanje i političko zastupanje različitih ekonomskih modela.

Bavljenje ekonomskim pitanjima podrazumijeva blažu retoriku i manju vjerojatnost sukobljavanja. Naime, svim je

političkim akterima zajedničko da žele izgraditi Hrvatsku kao zemlju blagostanja, visokoga životnog standarda i ekonomske sigurnosti. O tim ciljevima nema spora, a eventualne se razlike mogu detektirati samo u načinima njihova ostvarivanja, čime mogućnost suradnje i kompromisa ostaje otvorena. No kada je riječ o pitanjima poput odvojenosti države i crkve, legalizacije istospolnih zajednica, antifašizma kao temelja hrvatske državnosti ili dvojezičnosti u Vukovaru, onda u političku jednadžbu ulaze osobna iskustva, vjerska uvjerenja i obiteljske tradicije koje je vrlo teško transcendirati, zbog čega se takvi sporovi redovno pretvaraju u političke rovovske bitke. S obzirom na to da su Hrvati u ekonomskim pitanjima apatični, dok ih je vrlo lako mobilizirati na osnovama rodoljublja i pučke pobožnosti, može se očekivati da će domaću javnost i ubuduće preokupirati sporovi iz domene moralnosti i identiteta.

Bilješke

- 1 Zdravstveni odgoj nanovo je uveden u hrvatske škole u rujnu 2013. godine, nakon ponovljene javne rasprave na kojoj je inzistirao Ustavni sud Republike Hrvatske.
- 2 Christopher Z. Mooney smatra da se određena politika može kategorizirati kao politika moralnosti ako najmanje jedna zagovarateljska koalicija uključena u spor tvrdi da su njome ugrožene njezine temeljne vrijednosti (nav. u: Mucciaroni, 2011:189).
- 3 Mnogo su manje tematizirani eutanazija i pobačaj s obzirom na to da eutanazija nema otvorenu podršku nijedne relevantne političke opcije, dok su pobačaj prešutno prihvatili i lijeva i desna politička opcija ili makar njihovi glavni protagonisti.
- 4 Može se spomenuti blagi otpor Katoličke crkve i HDZ-a dekriminalizaciji posjedovanja malih količina lakih droga. Ana Lovrin, zastupnica HDZ-a u Hrvatskom saboru, tako je kazala: "Vladina obrazloženja u prilog dekriminalizacije droge su natezanje argumenata da bi se opravdao jedan svjetonazorski liberalni stav... Vladajući se zalažu za slobodan stil života – tko se želi drogirati, neka to čini, bez obzira na posljedice za pojedinca i zajednicu" (citirano preuzet s: <http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Posjedovanje-droge-trebalo-bi-postati-prekrsaj>).
- 5 http://www.glas-koncila.hr/index.php?option=com_php&Itemid=41&news_ID=21648.
- 6 <http://www.vecernji.hr/vijesti/bozanic-zbog-spolnog-odgoja-ispitu-je-mir-nasoj-domovini-clanak-492906>.
- 7 <http://www.glas-slavonije.hr/186514/1/Hrvatskoj-je-potrebna-nova-Oluja>.
- 8 <http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/198886/Default.aspx>.
- 9 <http://www.vecernji.hr/vijesti/ovakav-zdravstveni-odgoj-je-diktatura-duhovnog-proleterijata-clanak-608697>.
- 10 Važno je napomenuti da su Srpska pravoslavna crkva i

Islamska zajednica figurirali kao pridruženi članovi konzervativne koalicije, dok su Židovska zajednica i Evangelička (luteranska) crkva stali u obranu zdravstvenog odgoja.

- 11 Pritom su se pozivali na čl. 63. Ustava Republike Hrvatske u kojem piše: "Roditelji su dužni odgajati, uzdržavati i školovati djecu te imaju pravo i slobodu da samostalno odlučuju o odgoju djece".
- 12 http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/messages/urbi/documents/hf_ben-xvi_mes_20091225_urbi_en.html.
- 13 <http://www.abc.net.au/news/2011-01-11/pope-says-sex-education-an-attack-on-religious/1900696>.
- 14 U slučaju plakata, zagovarateljskoj koaliciji pridružio se i stranački neovisni gradonačelnik Zagreba Milan Bandić, izvršivši pritisak na upravu kazališta Gavella da ukloni sporni plakat, što je ona i učinila.
- 15 <http://www.hkr.hr/?sec=3&tid=2&cid=44726>
- 16 Politiku identiteta alternativno se naziva politikom različitosti.
- 17 Iako novi društveni pokreti uglavnom zastupaju interese raznoraznih manjina, ništa ih ne priječi da se zauzmu i za većinu ako smatraju da je ona ugnjetavana. Primjerice, žene su u brojčanom smislu većina, ali se zbog često podređenog položaja u društvu navode kao manjinu u prenesenom značenju.
- 18 <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/merkel-lehnt-getrennten-sportunterricht-von-muslimischen-kindern-ab-a-892861.html>.
- 19 http://www.rhein-zeitung.de/nachrichten/deutschland-und-welt_artikel,-Urteil-Muslimisches-Maedchen-muss-zum-Schwimmunterricht-_arid,1037113.html.

Literatura

- Bekić, J. (2012). Nad Hrvatskom kruži bauk segregacije. *Zarez*, (14) 331:7.
- Knill, Ch. (2013). The study of morality policy: analytical implications from a public policy perspective. *Journal of European Public Policy*, (20) 3:309-317.
- Mooney, C. Z., Schuldt, R. G. (2008). Does Morality Policy Exist? Testing a Basic Assumption. *The Policy Studies Journal* (36) 2:199-218.
- Mucciaroni, G. (2011). Are Debates about "Morality Policy" Really about Morality? Framing Opposition to Gay and Lesbian Rights. *The Policy Studies Journal* (39) 2:187-216.
- Ramet, S. P. (2001). *Čija demokracija? Nacionalizam, religija i doktrina kolektivnih prava u srednjoj i jugoistočnoj Europi nakon 1989. godine*. Zagreb: Alinea.
- Wagenaar, H., Altink, S. (2012). Prostitution as Morality Politics or Why It Is Exceedingly Difficult To Design and Sustain Effective Prostitution Policy. *Sexuality Research & Social Policy*, (9) 3:279-292.
- Young, I. M. (1990). *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press. ■